

Список використаних джерел

1. Борисюк І. Історія та сучасний стан найдавніших найменувань робітничих професій. Українська термінологія і сучасність: збірн. наук. праць. К., 1998. С. 41–48.
2. Годована М.П. Автохтонні та запозичені назви осіб за видом діяльності в українській мові. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. Вип. VII. К., 2007. С. 99–101.
3. Дідківська Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості). Мовознавство. 1969. № 5. С. 18–23.
4. Куцак Г.М. Роль словотворчих афіксів у семантиці номінативних одиниць. Українська мова у ХХІ століття: традиції і новаторство: тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. К., 2012. С. 125–128.
5. Савельєва Л.С. Семантичні кореляції іменників-назв осіб. Наукові праці. Серія філологія. Миколаїв, 2007. Вип. 54. С. 64–69.
6. Стишов О.А. Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ). Мовознавство. 2012. № 6. С. 23–37.
7. Стишов О.А. Особливості суфіксального словотворення неологізмів на позначення осіб у сучасній українській мові. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2020. Вип. 53. С. 127–140.
8. Туровська Л.В. Термінологізація назв осіб в українській мові. Українська мова, 2009. № 2. С. 86–94.
9. Шмідт Е., Розенберг Дж. Як працює Google / Пер. з англ. Ю. Гордієнка. К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2018. 304 с.

Семененко Лариса Леонідівна,

доцент кафедри іноземної філології та
перекладу Міжрегіональної академії
управління персоналом, кандидат
філологічних наук

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ФАКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ В МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА»)

Когнітивні процеси в їхньому взаємозв'язку з мовними механізмами осягнення дійсності активно вивчаються в лінгвістиці. Концептуалізація й категоризація фактів дійсності (предметів, дій, подій, явищ) відбувається через усвідомлення людиною себе частиною людського колективу, який, так чи інакше, протиставляється іншим мовним колективам за різними параметрами. Саме така суспільна

спільнота створює свою мовну реальність за традиційно випрацьованими законами, що, як наслідок, роблять універсальні категорії національно специфічними, позаяк сприймані вони через систему колективних знань. Моделюючи дійсність, мова все більше від неї віддаляється, стає все більш абстрактною [Арутюнова 1982], стимулюючи дослідників відстежувати механізми створення мовних картин світу.

Аналіз останніх досліджень показує, що лінгвістичні проблеми впорядкування знань вивчаються у взаємозв'язку з когнітивними, позаяк в основі раціонального сприйняття, функціонування мислення, мовленнєвої діяльності лежить категоризація (М.М. Болдирев, G. Lakoff та ін.). Ми розуміємо світ не в термінах окремих речей, а в термінах категорій, що є різновидом концептуальної системи. Для людини дійсність постає в трьох аспектах: (1) матеріальна дійсність із їхніми відношеннями в просторі, що є безпосереднім об'єктом спостереження й сприйняття; (2) уявлення про матеріальну дійсність як результат чуттєвого її сприймання (перші сигнали дійсності); (3) ідеальна (відображена) дійсність – світ образів, понять, ідей, розчленованих і фіксованих вербальними знаками, що формують другу сигнальну систему дійсності [Уфимцева 2002, с. 54]. Результати взаємодії із різними аспектами знань – концептуальна система як система інформації про дійсний або можливий світи, що постійно конструюється, тобто є динамічною й змінною. О.С. Кубрякова [Кубрякова 2006] зазначає, що саме мова, маніпулюючи мовними засобами, робить можливим маніпулювання концептами як елементами концептуальної системи. У наслідок цього створюються нові концептуальні структури, зумовлені вже самою цією системою, а не лише пізнаваною дійсністю.

Концепт ВІЙНА містить низку закріплених граматичних ознак, що характеризують його як предметну (опредмечену) сутність, яка фіксує процес без прив'язки до часу та тривалості. Для досліджуваних мов сума граматичних значень (лексико-граматичний клас (іменники), граматичні категорії (час), здатність вступати в різного роду синтаксичні відношення – бути суб'єктом, об'єктом і предикатом), експлікованих мовною формою, збігається, окрім відсутності роду в англійській мові.

Стосовно семантики, фіксованої мовним знаком, то, залежно від джерела походження, вона містить різнотипну інформацію про дійсність (чуттєво сприйману). У лексикографічній практиці традиційно до лексичного значення зараховують найсуттєвіші ознаки про її денотат, сигніфікат й актуальну прагматичну інформацію.

Слово ВІЙНА / WOJNA / WAR може служити для називання (1) певного стану із врахування стадій його перебігу, учасників, місця та часу проведення; (2) певного класу (категорії) таких станів, визначених через співвіднесення із низкою суттєвих ознак (*ядерна війна / wojna atomowa / nuclear war; громадянська війна / wojna secesyjna / civil war; психологічна війна / wojna psychologiczna / psychological warfare* та ін.) чи (3) пояснювати певне поняття, тобто входити до переліку тих суттєвих ознак, що характеризують окремі явища, слугуючи, таким чином, класифікаторами, що відносять поняття до певної категорії: *стан війни / stan wojny / state of war* та ін.

Сигніфікативні знання опираються на систему поняттєвих знань про визначену категорію, які, у свою чергу, опираються на систему концептуальних характеристик, що містять інтерпретаційну інформацію, співвідносно з фактами дійсності. Це ідеальні знання, сформовані шляхом абстрагування від несуттєвих ознак факту дійсності. Як результат, містять його суттєві ознаки, фіксовані лексичним значенням. Так, війна – це ‘боротьба’, для якої релевантна ознака – ‘наявність зброї’, обов’язкові більше двох учасників – ‘держави’, ‘народи’, ‘племена’, ‘суспільні класи’, ‘угруповання’ – та вказівка на місце ‘всередині держави’ (пор.: пол. ‘walka’, ‘zbrojna’, ‘zorganizowana’, ‘państwa’, ‘narody’, ‘grupy społeczni’, ‘grupy religijni’; англ. ‘be armed’, ‘fighting’, ‘two or more’, ‘countries’, ‘groups’ / ‘a state’, ‘be armed’, ‘different countries’, ‘different groups’, ‘within a country’). Формально виражена квантативність без вказівки на кількість експлікована граматичними формами в переліку суттєвих ознак. В англійській мові кількість винесена в розряд суттєвих ознак. У поняттєвому аспекті важливою імпліцитною ознакою, вираженою формально прийменником між / między / between є обов’язковість протистояння. Фактично формальні показники виступають класифікаторами, що вказують на приховану суттєву ознаку, яка є класифікаційною.

Аналізуючи суттєві ознаки категоризованого факту дійсності (предмету, стану, дії, події, явища тощо) в системі мови, варто зазначити, що лексикографічне значення, окрім поняттєвої (сигніфікативної) складової містить й – денотативний компонент, тобто ознаки, за якими людська психіка може співвідносити назване поняття із матеріально / потенційно реалізованим в дійсності. Це та особливість психіки, що дозволяла давньогрецьким філософам визначати класифікаційні якості речей об’єктивними й позамисленневими, на цій основі виділяючи категорії речей матеріального світу як дані, а не як по трактовані людською психікою

в наслідок опрацювання когнітивними механізмами. Отже, денотат (у термінології Р. Карнапа *екстенціонал*) – кожен із фактів дійсності, на які може поширюватися низка суттєвих ознак, фіксованих лексикографічною статтею.

Категорія ВІЙНА належить до категорій базового рівня, які сприймаються психікою носіїв мови гештальтно, позаяк не потребують спеціальних наукових знань про об'єкти дійсності, ними позначені. Ознаки категорій, що належать до базового рівня, виділив Дж. Лакофф [Lakoff 1990, р. 47]. Це такі характеристики: (1) сприйняття – цілісне сприйняття форми, одиничний ментальний образ, швидка ідентифікація; (2) функції – єдина система дій з об'єктами категорій цього рівня; (3) комунікація – позначаються короткими й частотними, контекстуально нейтральними словами; (4) організація знань – найбільша кількість суттєвих ознак членів категорії зберігаються на цьому рівні.

На відміну від категорій, що мають форму матеріального втілення (стіл, пляшка та ін.), тому сприймаються “предметно”, ця категорія є вищого рівня абстракції, бо є результатом категоризації події, що включає інформацію про її умовних актантів та про їхні супутні семантичні функції (наприклад, ворог, види зброї, територія, рівень агресії, час і простір та ін.). Проте цей факт не заперечує сприйняття її гештальтно, виділяючи поверхневі чи загальні риси, що є підставою для віднесення до категорій базового рівня. Пор., наприклад, категорії субординатного рівня: *визвольна війна, інформаційна війна, ядерна війна* та ін., – що потребують спеціальних історичних або технологічних знань. Чи категорія ПРОТИСТОЯННЯ, яка може бути визначена як суперординатна відносно до категорії ВІЙНА. Повніше скатегоризовані ознаки війни в енциклопедичних знаннях, що представлені в науковій картині світу.

Прототипність категоріям, що не мають матеріально втілених зразків, не притаманна. Такі категорії переважно формуються шляхом визначення необхідних і достатніх умов (класичні принципи категоризації) для фактів дійсності, що можуть бути віднесені до цієї категорії. Пор., наприклад, *бліцкриг* (у словниках сучасної української мови лексема не зафіксована) / *wojna błyskawiczna* / *blitzkrieg*, що має суттєві ознаки ‘війна’, ‘короткострокова’ / ‘wojna’, ‘mająca na celu osiągnięcie zwycięstwa’, ‘najkrótszy czas’, ‘rozpoczynana niespodziewanym atakiem’ / ‘a sudden attack’, ‘intended to surprise and quickly defeat the enemy’, ‘involving aircraft and forces on the ground’ / ‘an intense military campaign’, ‘intended to bring about a swift victory’. Впадає у вічі різниця при виділенні ключових (суттєвих) ознак при визначенні категорійних ознак

бліцкригу, що є підставою для віднесення до різних категорій. Так, в українській і польській картині світу – посилення на родові поняття *війна* / *wojna*, тоді як в англійських словникових статтях це поняття визначається як видове до *attack* і *campaign*. Попри це названий приклад не може визначатися як кращий зразок війни (прототипом категорії ВІЙНА), бо містить негативні конотації.

Категорія ВІЙНА вербалізується на різних рівнях категоризації через абстрактні номінації – слова, що означають об'єкти, властивості й відношення. Хоча в основі лексичного значення експлікована суттєва ознака 'боротьба', яка може бути сприймана органами чуття, саме значення синтезовано з низки узагальнень про знаряддя такої боротьби (інструменти), учасників (об'єктиви) і місце (транзитир). Тобто вживання такої номінації є результатом відбору низки суттєвих ознак, релевантних для стану, що покривається семантикою номінації.

Зважаючи на проведене дослідження, робимо висновки про те, що:

1. За мовними знаннями про факт дійсності завжди стоять структури ментальних знань, що слугують джерелом для відбору актуальних ознак для використання відповідно до ситуації мовлення. Сутність мовного факту в тому, що це результат пізнавальної діяльності, який містить фіксовані суттєві ознаки.

2. Сигніфікативне значення концепту ВІЙНА є набором тих суттєвих ознак, за якими можна класифікувати факти дійсності як такі, що потрапляють під категорію речей, названих цією лексею. Це основа лексичного значення, його прототип, фіксований лексикографічними джерелами як інваріант.

3. Екстенсіоналом категорії ВІЙНА виступають співвідносні факти дійсності, до яких можна застосувати більшість із фіксованих лексикографічними статтями суттєвих ознак сутності.

4. У фіксованих словниках (української, польської та англійської мов) лексикографічних статтях система суттєвих ознак концепту ВІЙНА збігається за якісними й кількісними параметрами.

5. Факт дійсності категоризується залежно від мотиву (фокусу) його сприйняття, а тому в різних контекстах можуть об'єктивуватися різні суттєві ознаки, що, у свою чергу, може слугувати підставою для віднесення лексеми, яка його вербалізує, до різних категорій.

Список використаних джерел:

1. Арутюнова Н.Д. Лингвистические проблемы референции // Новое в зарубежной лингвистике. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Выпуск 13. М.: Радуга, 1982. 431 с.

2. Деменчук О.В. Динамічні семантичні моделі перцептивної лексики в українській, польській та англійській мовах: зіставний аспект. Дис. ... д. філол. н.: 10.02.17. К., 2015. 523 с.

3. Кубрякова Е.С. В генезисе языка, или размышление об абстрактных именах // Вопросы когнитивной лингвистики. 2006. № 3. С. 5–14.

4. Левицкий А.Э. Вербализация концепта *мечта* в американском варианте английского языка // Лингвоконцептология: перспективные направления. Луганск: ГУ “ЛНУ имени Тараса Шевченко”, 2013. С. 172–183.

5. Уфимцева А.А. Лексическое значение: принцип семиологического описания лексики. М.: Едиториал УРСС, 2002. 240 с.

6. Lakoff G. The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Imageschemas? // Cognitive Linguistics. 1990. V 1.

Список лексикографічних джерел:

1. Словник української мови. – К.: Просвіта, 2012. – 1317 с.

2. Słownik języka polskiego [електронний ресурс]. URL: <http://sjp.pwn.pl/>

3. Słownik współczesnego języka polskiego. – 1996. – 1437 s.

4. Cambridge Dictionary [електронний ресурс]. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

5. Oxford Dictionaries [електронний ресурс]. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/>

Стратулат Наталія Вікторівна,
професор кафедри правничої лінгвістики
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат філологічних наук, доцент

РОЗШИРЕННЯ ЛЕКСИКО-ДЕРИВАЦІЙНОГО ГНІЗДА З ДОМІНАНТОЮ «ДЕРЖАВА»

Мова як системно-структурне утворення, обслуговуючи потреби суспільства, відображає актуальну дійсність. Кожен період мовного розвитку залишає свій слід на лексичному складі, відтворюючи сучасне життя соціуму. Змінюються реалії та умови існування, розширюються комунікативні сфери, збагачується система знань – все це є факторами, що стимулюють постійне вдосконалення мовної системи та збільшення її можливостей. Перманентні зміни в суспільстві в різних його сферах (соціально-політичній, науково-технічній, духовній, культурній та ін.) формують потребу в неологізмах як нових об'єктах номінацій.